

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za ekonomska istraživanja

SEOBE I RAZVOJ

BEOGRAD, 2016

Uredivački odbor:

dr Veselin Vukotić
dr Danilo Šuković
dr Mirjana Rašević
dr Slobodan Maksimović
dr Vladimir Goati

Izdaje:

Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka

Za izdavača:

dr Goran Bašić

Izdavanje ove knjige finansijski su pomogli:

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

Štampa:

**Razvojno-istraživački centar Grafičkog inženjerstva,
Tehnološko-metalurškog fakulteta, Karnegijeva 4, Beograd**

Tiraž:

300 primeraka

ISBN:978-86-7093-164-0

CIP - Katalogizacija u publikaciji -
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

314.114(082)
330.341:314.15(082)

SEOBE i razvoj / [uredivački odbor Veselin Vukotić ... [et al.], -Beograd : Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, 2016 (Beograd : Razvojno-istraživački centar Grafičkog inženjerstva Tehnološko-metalurškog fakulteta). - 393 str. : graf. prikazi ; 35 cm

Tiraž 300. - Str. 7: Predgovor / Danilo Šuković. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Abstracts.

ISBN 978-86-7093-164-0

1. Вукотић, Веселин [члан уредничког одбора]
а) Миграције - Интердисциплинарни приступ
- Зборници б) Миграције -
Привредни развој - Зборници
COBISS.SR-ID 223311116

© 2016. Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može biti reprodukovan, presnimavan ili prenošen bilo kojim sredstvom, elektronskim, mehaničkim, za kopiranje ili na bilo koji drugi način, bez prethodne saglasnosti izdavača.

SEOBE I DEOBE – KULTURA ŠOKA ILI RAZVOJA³ – antropološko-kulturološki i politikološki pristup –

Apstrakt

Seobe i deobe sastavni su deo ljudskog života na planeti Zemlji. Bez kretanja ljudi nema ni razvoja ni života. Seobama se ljudi pokreću, a deobama dele svoje različitosti i tako ih umnožavaju. Dve su vrste seoba: seobe vezane za opstanak i preživljavanje i veštačke seobe, koje mogu biti osvajačke ili kolonizatorske. Sa seobama se uporedo odvijaju tri kulturna toka: adaptacija, asimilacija i pluralizacija. Prema kulturnim posledicama seobe i deobe mogu da budu plodonosne, tragične i farsične. Seobe i identiteti. Sa seobama započinje proces mešanja naroda i kultura. Seobe i kulturni šok. Seobe i sukobi. Seobe podstaknute političkim i ekonomskim uzrocima i razlozima. Seobe unose pluralizam i razvoj, a razaraju monolitizam i zatvorenost.

KLjučne reči: seobe, deobe, kultura, kulturni šok, razvoj, sukobi, adaptacija, asimilacija, pluralizacija, identiteti, dijalog.

MIGRATIONS AND DIVISIONS: THE CULTURE OF SHOCK OR THE CULTURE OF DEVELOPMENT – Anthropological-Culture and Political Science Approaches –

Abstract

Migrations and divisions are part of human life on planet Earth. Without human migrations, there is neither development nor life. People are moved by migrations, while through divisions they divide their differences through which they multiply. Two kinds of migrations: migrations related to survival and artificial migrations, which can be conquering or colonising. Three cultural processes take place along with migrations: adaptation, assimilation and pluralisation. By their cultural consequences, migrations and divisions can be fruitful, tragic and farcical. Migrations and identities. Migrations bring the process of mixing peoples and cultures. Migrations and cultural shock. Migrations and conflicts. Migrations instigated by political and economic causes and reasons. Migrations bring pluralism and development, while they destroy monolithism and closeness.

Key words: migrations, divisions, culture, cultural shock, development, conflicts, adaptation, assimilation, pluralisation, identities, dialogue.

1 Redovni profesor Fakulteta političkih nauka i Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

2 Saradnik u nastavi Fakulteta političkih nauka i doktorand treće godine doktorskih studija – Studije kulture i medija Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu

3 Ovaj tekst je pisan za naučni skup „Seobe i razvoj“ koji organizuje Centar za ekonomska istraživanja – Institut društvenih nauka u Beogradu. On je, takođe, uključen u naučno-istraživački projekat Univerziteta u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Seobe i deobe su dublje pretpostavke ljudskog života. One proizilaze iz onoga što su stari Grci označavali kao dinamis, odnosno dinamika ili pokretanje. Dinamika je uopšte princip života, posebno čovekovog života. Sve statično i što u statičnosti dugo ostaje vremenom se okamenjuje ili uparloži. Statičnost bez dinamičnosti završava, u krajnjem ishodištu, u mrtvilu i nestanku. Statičnost i dinamičnost kao dva istovremena procesa iskazuju sve najbolje impulse koji održavaju i razvijaju život. Drugim rečima, bez kretanja, odnosno pokreta nema ni razvoja ni života.

Iz ovoga sledi da su seobe nešto što pokreće život ljudi i što duboko pripada njihovoj i prvoj i drugoj ljudskoj prirodi.⁴ U prvoj ljudskoj prirodi održavaju se biološki impulsi koji jačaju ljudsko telo, odnosno temelj na kojem počiva druga čovekova priroda, veštačka priroda, kultura. I biologija i kultura traže pokretanje i razvoj. Tek pokretanjem i razvojem oni iskazuju raznovrsne sadržaje u kojima se život izliva i pokazuje, ali i suštinu koja sintetički povezuje sve te različite sadržaje. Prema tome, seobe pokreću, a deobama se dele različiti sadržaji i pokazuje bogatstvo oblika i sadržaja ljudskog života.

Postoje dve vrste seoba, jedne koje pripadaju opstanku, odnosno preživljavanju, i one su vezane za prirodna stanja prostora i klimatske uslove, i druge, veštačke, koje ljudi smišljaju da bi se razvijali i da ne bi pali u neku vrstu emocionalne, duševne i duhovne umrtvljenosti. Naravno, ove druge seobe, veštačke, mogu biti osvajačke ili kolonizatorske. Osvajačke proističu iz ljudske pohlepe da se pomoću njih obogate i na taj način zagospodare u novom prostoru. One su iznuđivačke i često ne donose razvoj koliko šokantno deluju prema onima koje su osvojile. Druge, kolonizovane, u obliku naseljavanja nepopunjenih prostora traže mir da bi se u novim okolnostima prilagodile i prema prirodnim okolnostima našle mesto za rad i kreaciju. One više insistiraju na donošenju zakona i garantovanju građanskih prava, sigurnosti i sloboda. Zbog toga te seobe hoće da putem poverenja osiguraju zajednicu i zajednički život.

Seobe je dobro opisao Hegel u *Filozofiji istorije* kada je razmatrao naseljavanje dva američka kontinenta, severnog i južnog. Prema njemu, severni je nastao kolonizacijom, a južni osvajanjem. Severni je završio u izgradnji republikanske i federalne zajednice, a južni u krvavom obračunu sa starosedeočima gradeći političku zajednicu koja je počivala na sili, iznuđivanju, samovolji i doprinela da se razviju diktatorski, odnosno autoritarni poreci. Severnu Ameriku činile su seobe u koje su dolazili ljudi različitog etničkog porekla, kultura i religija i sa mnogo sekti. U tom prostoru, po širini, najviše se odomaćio protestantizam kao religija koja je dozvoljavala i omogućavala suživot i drugih kultura i religija. Prema Hegelu, u Južnoj Americi katolicizam je sve različito od njega, druge religije i druge kulture, dovodio u pitanje. Pošto je iza njega stajala sila ona je uspela da se nametne ne samo kao dominantna već kao jedina religija. Drugim rečima, ova religija nije stvorila poverenje između doseljenika i domorodaca, jer ih je pomoću sile potčinjavala i sebe nametnula.⁵

Seobe su tokom istorije izazivale i kulturne šokove i kulturne preporode, ali i svaki drugi razvoj. One su na početku izazvale kulturne šokove, a u najboljim ishodima završavale u kulturnim raznolikostima. Sa seobama odvijala su se uporedno tri toka: jedan je *adaptacija*, drugi je *asimilacija*, a treći je *pluralizacija*.

4 Simbol čovekovog kretanja u moderni je stranac. Georg Zimel je stranca definisao kao čoveka „koji danas dolazi a sutra ostaje“. Ovoj Zimelovoj definiciji Ulrich Bielefeld dodaje da stranac „postaje idealni tip modernog životnog stila: trajno kretanje. Stranac dinamizuje socijalni prostor“. (Ulrich Bielefeld, Stranci: prijatelji ili neprijatelji, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998, str. 20)

5 Georg Vilhelm Fridrih Hegel, *Filozofija istorije*, Fedon, Beograd, 2006, str. 101.

Adaptaciju je pratio kuturni šok i ona je posle šoka završavala ili u asimilaciji ili u pluralizaciji. To je zavisilo ili od okolnosti ili od vremena u kojima se seoba odvijala. Prilikom adaptacije najosetljiviji deo vezan je za identitet. Adaptacijom se stiče ili ne stiče poverenje bitno za identitet⁶, a posledice je emocionalni doživljaj prihvatanja nove sredine ili neprihvatanja, kao i odbacivanja od sredine u koju se dolazi. Adaptacijom se uspostavlja ili narušava emocionalna ravnoteža. „Ravnoteža emocija podjednako je bitna za 'zdravlje sveta' kao i 'uravnotežena' krvna slika za zdravlje pojedinca“.⁷

Asimilacija je u seobama uvek ostvarivana na silu, uz pretnje, strahove, poniženja i nasilje. Gubljenjem posebnosti asimilovani su nestajali, potpuno se utapajući u novu kulturu. Koji to nisu mogli nestajali su, i fizički i duševno i duhovno. Asimilacija je uopšte bila pogubna po kulturu koja tek u raznovrsnostima pokazuje koliko je sadržajno bogata. Seobe koje su završavale u asimilaciji bile su veliki ljudski poraz. Poraz njihovih različitih sadržaja i različitosti. Asimilacije su uvodile jednoličnost i monolitnost. One su okamenjavale razvoj ljudske duševnosti i duhovnosti, odnosno završavale su u pogubnom dogmatskom mišljenju i načinu života. One porazno deluju po čovekov razvoj jer ga zaustavljaju, a često vode ka njegovom potpunom nestanku. Mnoge civilizacije tokom istorije tako su trajno nestale.

Treći proces, proces *pluralizacije*, pokazivao je najbolje rezultate kada su u pitanju seobe i deobe. Princip pluralizacije omogućavao je svima da ispune sve svoje darove i posebnosti, darujući tako ljudima proširenje, produbljenje i obogaćenje. Pluralizacija omogućava slobodu i stvaralaštvo jer bez slobode i stvaralaštvo postaje skromno. Samo u slobodi ono se oploduje. Slobodan duh je maštovit i darovit. Princip pluralizma smanjivao je na najmanju meru efekat kulturnog šoka, koga prati svaka seoba. To je bezbolni proces u kojem su se ljudi izmešteni iz starog prostora na najbolji način prilagodili novom, a da pri tome nisu izgubili navike, običaje i druge sadržaje koji čine začine njihovog života. Bez začina sve obljutavi, pa i ljudski život. Život se odvija difuzno, a ne pravolinijski i ta difuznost čini život dramatičnijim, odnosno raznolikim, boljim, pravednijim i lepšim.

Seobe i deobe po posledicama mogu biti plodonosne, tragične i farsične. Plodonosne su kada se u novom prostoru susreću ljudi različitih kultura i u tom susretu nađu jezik razumevanja i sporazumevanja. Posebno kada razvijeni na kulturnom nivou prihvataju manje razvijene, a po nekim posebnostima potpuno od njih drugačije. Ako tu njihovu različitost uklope u svoju kulturu oni je bogate i čine je raznovrsnijom. Takođe, pokazuju da one koji su došli prihvataju, da im ostavljaju prostor za posebnost, a da spajaju samo ono što im je slično i što ne dovodi u pitanje ni jedne ni druge. Zajednička su im civilizacijska sredstva koja podjednako upotrebljavaju. Podrazumeva se da tim sredstvima ništa od njihove posebnosti ne dovode u pitanje. Tako se još proširuje bogatija kultura, a siromašnija obogaćuje. U tom uzajamnom procesu niko nikoga ne diskriminiše niti dovodi u pitanje i na bilo koji način frustrira.

Pluralitet omogućava da se predrasude i stereotipi potpuno otklone i da u interesu zajedničkog života grade zajednicu tako što u nju ugrađuju svoje posebnosti, a na osnovu njih i novine koje omogućavaju razvoj, ali i kvalitetan život.⁸ I ekonomski i politički, ali i socijalni život

6 „Poverenje je očekivanje. Imati poverenja u nekoga znači očekivati da će se on ponašati na određen način. To važi i za poverenje u kolektiv, instituciju ili sistem: očekujemo da će ta celina ili oni koji delaju u njeno ime ispoljiti određeno ponašanje“. (Bernhard Šlink, Na granici, Plato books, Beograd, 2013, str. 65)

7 Dominik Mojsi, Geopolika emocija, Clio, Beograd, 2012, str. 29.

8 Erving Gofman dobro je zapazio da „su impersonalni kontakti između stranaca uglavnom svedeni na stereotipne šeme ponašanja“. Međutim, „kad dođe do međusobnog zbližavanja, ovaj kategorički pristup gubi na snazi i postepeno se pretvara u razumevanje, prihvatanje, realno procenjivanje kvaliteta osobe“. (Erving Gofman, Stigma, Mediteran, Novi Sad, 2009, str. 63)

u mnogome zavise od tih dubljih čovekovih slojeva koji presudno utiču kako će se ove značajne oblasti čovekovog života razvijati. Istorija je pokazala da se razvoj odvijao tamo gde su ti dublji slojevi dolazi do izražaja, gde je bilo za njih više razumevanja i gde su postizani bolji sporazumi i odluke. Nema dobrog i uspešnog praktičnog delovanja bez jakog motiva i jake volje, ali i unutrašnjeg kulturnog nivoa. Kultura je iznad svih ljudskih aktivnosti, ali ona je i u svim ljudskim aktivnostima.⁹ Svaki tehnicizam završava u rutinizmu, a iz rutinizma ne može ništa razvojno da se desi. Sve se prvo dešava u glavi, a završava u spoljašnjoj aktivnosti. Spoljašnja aktivnost je neplodna i bez dobrih rezultata ako nije motivisana unutrašnjim stanjima. Istraživači velikih religija kao Emil Dirkem i Maks Veber, svak iz svog ugla, pokazali su da ti dubinski duhovno-kulturni obrasci moćno upravljaju ospoljenim delovanjima, aktivnostima i ponašanjima.¹⁰ Duh pokreće volju, a volja svojom upornošću i izdržljivošću daje rezultate.

Seobe i deobe završavaju *tragično* kada u susretu s novim prostorom i ljudima ne uspostavljaju ni unutrašnji ni spoljašnji dijalog. Nespremnost i jednih i drugih ima tragične posledice. I jedni i drugi su u strahu od susreta. Sa strahom dolaze, a strah ih dočekuje. Ti strahovi zatvaraju ljude, homogenizuju ih i zatvaraju u grupe. Tako, među njima otpočinje neprijateljsko raspoloženje. Ako dolaze na silu teško se prihvaju i neprijateljski doživljavaju. Ako dolaze kao nevoljnici nisu prihvaćeni jer druga strana nevoljnike ne prihvata smatrajući da njihova nevolja može i njih da zarazi. Drugim rečima, ako u susretu izostane dijalog onda su i jedni i drugi ukopani u sopstvenim šančevima koji su od samog početka neprijateljski. Tu nema dijaloga njihovih kultura nego se produbljuje osećaj neprijateljstva. Svaka kultura doživljava drugu kao nešto što može da je ošteti i uništi. U takvim situacijama asimilaciju mogu da nametnu oni koji raspolažu silom ili nastaje getoizacija zato što jači nemaju snagu da asimiluju, ali imaju toliku moć da nevoljnike izoluju i drže u getima. U oba primera imamo tragični nesporazum, a samim tim tragične su i posledice. Iz ovih tragičnih susreta često nastaju radikalizmi, ekstremizmi i fanatizmi. To nije susret kultura nego sudar i sukob kultura. Paradoksalno, od jedne sjajne reči, kada su u pitanju ljudska bića, susret, dolaze i sreća i sukob. U ovom slučaju susreti završavaju u sukobima. Nesporno je da je to najopasnije stanje koje je tokom istorije pratilo kulture, civilizacije i države. Mnogi smatraju da će taj sukob kultura i

9 „Ključna oblast modernog života u kojoj kultura ima neposredan uticaj na blagostanje na unutrašnjem planu i na međunarodni poredak verovatno jeste ekonomija“. (Frensis Fukujama, Sudar kultura, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997, str. 15–16). Značaj kulture za ekonomski razvoj ističe Marijano Grondona kad piše: „Paradoks ekonomskog razvoja jeste u tome što ekonomske vrednosti nisu dovoljne da bi on bio osiguran. Ekonomski razvoj je suviše značajan da bi bio prepušten samo ekonomskim vrednostima. Vrednosti koje prihvata ili zanemaruje neka nacija spadaju u domen kulture. Mogli bismo otuda reći da je ekonomski razvoj kulturni proces“. (Marijano Grondona, „Kulturna tipologija ekonomskog razvoja“ u: Zbornik Kultura je važna, priredili Lorens E. Harison i Samjuel P. Hantington, Plato, Beograd, 2004, str. 101)

10 Dirkem konstatuje da „u korenu naših sudova postoji izvestan broj osnovnih pojmova koji vladaju svekolikim našim intelektualnim životom; to su pojmovi koje filozofi, posle Aristotela, nazivaju kategorijama razuma: vreme, prostor, rod, broj, uzrok, supstancija, ličnost, itd. Oni odgovaraju najuniverzalnijim svojstvima stvari. Oni su kao čvrsti okviri koji obuhvataju mišljenje; čini se da ih se ono ne može osloboditi a da se ne razori, jer izgleda ne možemo misliti predmete koji ne bi bili u vremenu ili prostoru, koji ne bi bili brojevi, itd. Ostali pojmovi su kontingentni i nepostojani; nije teško zamisliti da bi mogli nedostajati nekom čoveku, društvu ili dobu; oni prvi čine nam se, pak, gotovo nerazdvojni od normalnog funkcionisanja duha. Oni su kao skelet razuma. Kad se primitivna religijska verovanja metodično analiziraju, prirodno se usput susreću glavne među tim kategorijama. One su rodene u religiji i iz religije, proizvod su religijske misli“. (Emil Dirkem, Elementarni oblici religijskog života, Prosveta, Beograd, 1982, str. 10–11). Veber ističe da „koliko god duboki bili ekonomski i politički uslovljeni socijalni uticaji na religijsku etiku u pojedinačnom slučaju, ipak su njihov pečat primarno davali religijski izvori. Pre svega: sadržaj njihovog navešćenja i obećanja. I kad su ova neretko već u sledećoj generaciji temeljno drukčije tumačena, jer su prilagođavana potrebama zajednice, to su redovno opet bila prilagođavanja pre svega njenim religijskim potrebama“. Veber zaključuje da je „jednom uobličeni tip jedne religije prilično opsežno vršio uticaj i na način života vrlo heterogenih slojeva“. (Maks Veber, Sabrani spisi o sociologiji religije, Tom I, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1997, str. 197)

civilizacija biti prateći deo budućeg života na planeti.¹¹ Iz tih tragičnih iskustava izvodi se tragično uopštavanje u kojem nema izlaza niti nade i vere da različiti mogu da nađu minimalnu saglasnost koja će im pomoći da se približe, a da pri tome ne unište posebnosti koje izviru iz njihovih dubinskih slojeva. Mera između sličnosti i razlika je ono na čemu bi ljudi trebalo da insistiraju jer samo u toj meri moguće je bolji i razvijeniji život ljudi na planeti.

Kada se obnavljaju tragedije vezane za seobe i deobe one u obnovljenim situacijama postaju *farsične*. To nije ništa drugo nego insistiranje na monolitnosti, superiornosti, a to znači ljudskoj gluposti. Kada gluposti vode ljude oni su onda u situaciji ljudskih farsi. To je stanje licemerstva, neiskrenosti i nepoverenja koje se u spoljašnjem obliku prikazuje kao kulturno i civilizovano ponašanje. U njihovim unutrašnjim životima, međutim, nešto je sasvim drugo: veliko nepoverenje, osećaj straha i strepnje, mržnje, podlosti, laži i lažne finoće. Ta podeljenost spoljašnjeg i unutrašnjeg od ljudi pravi ne samo tragične, nego i farsične figure. Oni žive dvostrukim životom što ih čini društveno podeljenim iznutra, moralno rasutim i psihički dvostrukim.

Sve ove posledice pokazuju koliko su seobe i deobe složene, potresne, ali i inspirišuće i podsticajne da ljudi pronalaze puteve, otvaraju nove nade i veru, odnosno traže neki novi i viši smisao života. U traženju mere često se gubi i pada u nemeru. Taj put je put jednog koraka napred i dva koraka nazad. On pokazuje napretke i padove čovečanstva. Iskustvo pokazuje da se kroz tu prašumu izazova i nepoznanica događa mnogo toga i povoljnog i nepovoljnog. Nesporno je da je put čovečanstva krivudav, uz česte uzlete i padove. On nije jednostran, monolitan i jedinstven, više je u razlikama, problemima, ali i inspirativnim izazovima.

Seobe i deobe snažno utiču i na susret sirovog, jedrog, nagonskog sa prefinjenim, ali isušanim i prilično umrtvljenim. Seobima i deobama nagonski deo života se osvežava. Novom snažnom krvlju, jačinom i vedrinom nagona pospešuje se da posustalo i ostarelo domorodačko bude na pravi način osveženo i obnovljeno. Ljudsko biće nastaje, odnosno „rađa se ne samo unutar prirode nego i, uvek i nužno, unutar jedne kulture“.¹²

Šta je to što seobe i deobe unose u dramatiku življenja? To su lični i posebni kulturni identiteti. Kao biološka vrsta mi smo jedinstveni i slični, kao kulturna bića smo raznovrsni i u toj raznovrsnosti ponekad i jedni od drugih daleki. Upravo tu raznovrsnost donose seobe i deobe. One šire već postojeću kulturu s kulturom koju novi donose. Naša lična i posebna kultura je nametnuta, a ne odabrana. Kada se radamo mi ulazimo u kulturni milje, ali i kulturu življenja u okolini u kojoj nastajemo. Prvo što nam je nametnuto jeste jezik, a potom i običaji i načini unutrašnjeg i porodičnog života koji se ugrađuju vaspitanjem. U čoveka se uvlači

11 Semjuel Huntington ističe da „glavne razlike u političkom i ekonomskom razvoju civilizacija jasno su ukorenjene u njihovim različitim kulturama. Istočnoazijski ekonomski uspeh svoj izvor ima u istočnoazijskoj kulturi, kao i teškoće istočnoazijskih društava u postizanju stabilnih demokratskih političkih sistema. Neuspeh demokratije da se pojavi u većem delu muslimanskog sveta može da se objasni islamskom kulturom. Razvoj u postkomunističkim društvima istočne Evrope i bivšeg Sovjetskog Saveza oblikovan je njihovim civilizacijskim identitetom. Ona sa nasledem Zapadnog hrišćanstva napreduju u pravcu ekonomskog razvoja i demokratije; izgledi za ekonomski i politički razvoj u pravoslavnim zemljama su nesigurni; izgledi u muslimanskim republikama su sumorni. Zapad jeste i još mnogo godina će ostati najmoćnija civilizacija. Ipak, njegova moć u odnosu na moć drugih civilizacija opada. Kako Zapad pokušava da potvrdi svoje vrednosti i zaštiti svoje interese, nezapadna društva se suočavaju sa izborom. Neka pokušavaju da se nadmeću sa Zapadom i pridruže mu se. Ostala konfučijanska i islamska društva pokušavaju da prošire svoju ekonomsku i vojnu moć da bi pružila otpor i uspostavila 'ravnotežu' sa Zapadom. Glavna osovina politike posthladnoratovskog sveta je, otuda, interakcija zapadne moći i kulture i moći i kulture nezapadnih civilizacija...Kulturne srodnosti i razlike oblikuju interese, antagonizme i zajednice država. Najvažnije zemlje na svetu dolaze iz različitih civilizacija. Lokalni sukobi koji najverovatnije mogu da eskaliraju u šire ratove su oni između grupa i zemalja iz različitih civilizacija“. (Semjuel Huntington, Sukob civilizacija, CID, Romanov, Podgorica, Banja Luka, 2000, str. 29–30)

12 Cvetan Todorov, Strah od varvara, Karpos, Loznica, 2010, str. 84.

kompletna prošlost. Unošenje te prošlosti je različito. Negde se u naš unutrašnji život prošlost uvlači kao probranost u obliku pozitivnih vrednosti, a negde je to rastegnuto pa nam se iz prošlosti ubacuje i pozitivno i negativno. Čovek je nametanjem opterećen i to opterećenje prati ga celog života. Tokom prvih godina života u čoveka se interiorizuju predeli u kojima se rodio. Tokom odrastanja unosi se i kultura ishrane, ali i sve što pripada užim kulturnim sadržajima kao što su pesme, muzika, rečju ceo mentalni univerzum. Krajolik iz kojeg potičemo duboko u nas urezuje lokalnu toplinu, ali i emocionalnu afektivnost koja nas potom prati celog života. To je osnova čovekovog ličnog identiteta koja se zatim širi obrazovanjem i socijalizacijom u prostoru u kojem odrastamo. Tako nastaju dublji segmenti koji se smeštaju u našoj duši i našem duhu. Od tog unutrašnjeg segmentiranog bogatstva, ali i vezanosti za nametnutu nam kulturu, po rođenju, zavise sve kasnije naše orijentacije. Ti prvi načini života, koji su interiorizovani, prate nas do kraja. Nesporno je da od bogatstva krajolika iz kojeg potičemo proizilazi i naša bolja i kvalitetnija orijentisanost u nove prostore u koje odlazimo, odnosno dolazimo. Ako smo rođeni tamo gde u lokalnoj zajednici postoji mnogo razlika to će uticati i na naš unutrašnji život, odnosno taj osećaj za razlike će se na samom početku formiranja identiteta u nas interiorizovati. To će biti dobra potka za sve kasnije identitete s kojima ćemo se susretati i mnoge od njih prihvatati i s njima živeti. Što je potka siromašnija, to će i naša adaptacija biti teža i tragičnija. Što je idenitetska potka bogatija, to će i naša adaptacija biti lakša i kvalitetnija.

Tokom vekova na celoj planeti tekli su procesi seoba i deoba. Sa seobama su nastajale velike mešavine naroda i kultura. Danas je teško utvrditi, na primer u Evropi, koliko je u bilo kojem Evropljaninu izmešano različitih porekla. Od prvih kretanja unutar Evrope nastajale su mešavine između Romana i Germana, a potom između Germana i Slovena. Dolaskom azijskih naroda, u hordama, u prvom milenijumu novog veka nastale su nove mešavine i mnogo novog je ugrađeno kod svih evropskih naroda. Kao što se u individualnom identitetu ukrštaju različiti kolektivni identiteti tako i u kulturama nastaju velika ukrštanja koja su nekada plodna, a nekada razarajuća. Cvetan Todorov dobro je konstatovao da „ne postoje čiste kulture i izmešane kulture; sve su kulture mešovite (ili 'hibridne', ili 'ukrštene')". Dodiri između ljudskih grupa sežu u prošlost do porekla vrste, i uvek ostavljaju trag na načinu na koji članovi svake grupe komuniciraju međusobno. Koliko god se daleko vratili u prošlost zemlje kao što je Francuska, uvek nalazimo neki susret nekoliko populacija, dakle i nekoliko kultura: Gala, Franaka, Rimljana i mnogih drugih¹³.

Svaka posebna kultura je na osnovu istorijskog iskustva ljudske vrste nastala kao mešavina kultura. Ona je u svojoj biti, ali i prirodi, uvek otvorena za nove sadržaje. To je karakteristika i životinja i čoveka jer oni nisu vezani za tlo, oni se tлом kreću. Za razliku od biljnog sveta koji je potpuno stopljen sa tлом, životinjski i ljudski svet se kreće tлом i ono mu služi da se u tom kretanju orijentiše. Tlo je za njega prostor kretanja, odnosno dinamike, a u krajnjem slučaju razvoja. Kulture, pod pretpostavkom da su čiste, odnosno nedirnite u vremenu, postaju mrtve. Drugim rečima, kultura koja se ne menja ili nije sposobna da u sebi primi sadržaje drugih kultura na kraju završava kao mrtva kultura. Možda je najbolji primer jezik, kao sastavni i jedan od najbitnijih delova svake kulture, koji postaje mrtav kada se ne menja. Na evropskom tlu to se desilo sa latinskim jezikom. On je „umro onoga dana kad više nije mogao da se menja“¹⁴.

U susretu u kojem se zbiva sudar kultura može da nastane kulturni šok. Kulturni šok je odlika nasilnog uticaja kulture u koju dolazi doseljenik ili grupa. Što je došljak ili došljačka

13 Op.cit., str. 86.

14 Op.cit., str. 89.

grupa manje rado prihvaćena ona u tom susretu s novom kulturom doživljava nasilno, odnosno šokantno stanje. Ako se seobom migrant ili emigrant dočeka s blagonaklonošću i uz razumevanje onda on postepeno prihvata obrasce nove kulture do tada za njega nepoznate. On svoje obrasce kulture prilagođava novim okolnostima i tako na fleksibilniji način kod njega nastaje mešavina kultura što izuzetno plodno deluje i za jednu i za drugu kulturu. Na kulturnoj trpezi mešavinom kultura proširuju se sadržaji, ali i produbljuju spoznaje koje omogućavaju da život bude prihvatljiviji i obostrano koristan za sve.

Ono što je u susretu kultura opasnost jeste osećaj poniženja.¹⁵ Iz osećaja poniženja rađa se očaj i ogorčenost koji potom prelaze u netrpeljivost, isključivost i otpor, odnosno spremnost na osvetu. U tom stanju osvetoljubivosti nastaju i pripremaju se ekstremistički i fanatički poduhvati. Poniženje se među ljudima najteže doživljava jer poniženje vređa čovečnost.

U seobama mogu da nastanu velike pukotine i ličnih i kolektivnih identiteta. Premeštajući se prostorno, dolazeći u nova podneblja i novo kulturno sazvežđe, čovek nosi istovremeno svoju nostalgiju i strah od novog. U novoj sredini često nastupaju pukotine u ličnom identitetu. Te pukotine nisu ništa drugo nego nespremnost da se ličnost menja u novom okruženju. Što je nespremnost za promenu veća to doslednost postaje tvrdoglavija. Doslednost je bitan i važan deo ličnog identiteta, ali doslednost u svemu može da bude velika opasnost po ličnost. Doslednost u bitnim svojstvima ne bi smela nikada da se dovodi u pitanje, ali u nebitnom ne bi nikad smela da se održava. Pred novim iskustvima i znanjima koja imaju bolje argumente doslednost se menja i potrebna je promena u ličnosti. Drugim rečima, doslednost ne sme da završi u tvrdoglavosti ili nepromenljivosti.¹⁶ Iz dosledne tvrdoglavosti ne mogu se prihvatiti nove kulture niti njihovi sadržaji i to je ono što pravi u seobama velike probleme i onima koji dolazi i onima kod kojih se dolazi. Tu je izvor nesporazuma i kulturnih šokova. Suprotno, tamo gde se ono nebitno menja stvaraju se uslovi za prihvatanje, odnosno adaptaciju u novim okolnostima, što istovremeno znači i spremnost da se menjaju obrasci kulture i da se na taj način mešaju i menjaju kulture. U ličnosti se tada uliva dah i duh života. Samo kulture spremne na mešanje i promenu omogućavaju i svoj sopstveni razvoj, ali i razvoj ljudi i pospešuju sve druge razvoje neophodne za čovekov opstanak u čovečnom stanju. Takođe, slična je drama i kolektivnih identiteta. Često su uzrok nemešanja kultura kolektivni identiteti, posebno oni koji insistiraju na etničkoj ili religijskoj fundamentalnosti. Oni su u stanju da izazovu veliku netrpeljivost i sukobe koji mogu da završe u ratu i zločinu. Ako se u seobama kolektivni identiteti prihvataju, uz spremnost onih koji ih nose na prilagođavanje, onda oni ne stvaraju kulturne sukobe već omogućavaju suživot kultura, odnosno pluralitet kultura u okviru iste zajednice ili istog društva. To su zajednice i društva tolerancije i spremnosti da vode dijalog u

15 Opisujući kulturu poniženja Dominik Mojsi je zaključio je da je poniženje nemoć. Nemoć je „emocija koja je pre svega posledica osećanja da više nemate kontrolu nad svojim životom bilo kolektivno, kao narod, nacija ili verska zajednica, ili pojedinačno, kao osoba. Poniženje dostiže vrhunac kada ste ubedeni da je neko Drugi narušio privatnu sferu vašeg života, učinivši vas u potpunosti zavisnim. Poniženje u sebi sadrži osećanje lišavanja u pogledu sadašnjosti, a još više u pogledu budućnosti, budućnosti koja je krajnje suprotna idealizovanoj, slavljenoj prošlosti, budućnosti u kojoj će Drugi uslovljavati vašu politiku, ekonomiju, društvo i kulturu. Poniženje je, u izvesnoj meri, prisutno u svim kulturama i svim društvima“. (Dominik Mojsi, *Geopolitika emocija*, Clio, Beograd, 2012, str. 73–74). Mojsi ističe da „poniženje bez nade izaziva očajanje i stvara težnju za osvetom koja lako prerasta u destruktivni impuls“. (Op.cit., str. 74)

16 Čedomir Čupić, Milica Joković, „Političar i politički identitet“, u: *Zbornik Politički identitet Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu*, uredila: prof. dr Vesna Knežević-Predić, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015, str. 12. O doslednosti, odnosno nedoslednosti sjajan esej napisao je Lešek Kolakovski. Kolakovski piše da „...apsolutna doslednost je identična sa praktičnim fanatizmom, a nedoslednost je izvor tolerantnosti“. (Lešek Kolakovski, „Pohvala nedoslednosti“ u: Lešek Kolakovski, *Filozofski eseji*, Nolit, Beograd, 1964, str. 127)

koji ulaze s različitim stavovima, a izlaze s novim i boljim odukama.¹⁷ U takvim zajednicama i društvima kulture se ne gube nego se u mešavini oplemenjuju i obogaćuju. Kulturne posebnosti u takvim društvima i državama postaju privatna stvar, a njihove sličnosti javno dobro u čijim plodovima svi uživaju. Na ovaj način seobe oploduju i telesno i duševno i duhovno, a da pri tome ništa od posebnih sadržaja ne dovode u pitanje niti gube.

U prirodi kada se elementi spajaju daju mnogo bolje amalgame od njihovih posebnosti. Tako je i sa biljnim svetom. Kalemjenjem nastaju nove vrste, otpornije i plodonosnije. Nešto slično odvija se i u životinjskom i ljudskom svetu gde se ukrštanjem dobijaju i otpornije i bolje životinjske vrste, ali i ljudski rod postaje otporniji i kvalitetniji.

Ako seobe izazivaju optuživanja, odnosno ako se na osnovu predrasuda oni koji dolaze označavaju kao varvari, kao neki nevaljalci, kao manje vredni, to će snažno uticati da ta grupa to i prihvati i da na način na koji je označena počne da deluje i da se ponaša, odnosno „nevaljalac“ postaje još veći „nevaljalac“. Na ovaj način opstaju predrasude i formiraju se stereotipi koji onda trajno ne dozvoljavaju da se kulture u dodiru i susretu sporazumevaju i da jedna od druge ponešto primaju i uče. Posledica je agresivnost koja proizvodi nered, a potom se nered guši silom uz demonstraciju velikog nasilja. Ta obostrana negativnost izaziva velike probleme koji se kao vrcino kolo okreću i ne pronalaze nikakav racionalan i razborit izlaz. Takva netrpeljivost okončava u neprijateljstvu i često tragično, u neredima i krvavim sukobima i obračunima. Svaka homogenizacija u okviru neke kulture osuđuje tu kulturu, u krajnjem bilansu, na nestanak, odnosno smrt. To se već događalo tokom istorije. Tako su nestajale civilizacije, imperije, države, etnosi i posebne kulture. Seobe provetravaju ljudski rod, društva i otvaraju nove puteve. Seobama se koncentriše stanovništvo, stvaraju se veliki gradovi i megapolisi. Sa seobama dolazi svežina koju nose najsposobniji i oni spremni da rizikuju. Drugim rečima, u seobama se približavaju i koncentrišu najbolje ljudske mogućnosti. Tu nastaje i njihova razmena koja plodonosno utiče na razvoj. Naravno, uporedo ide i jedna druga negativna posledica seoba, posebno onih na relaciji seosko-gradsko. S jedne strane, pustoše se sela i ostaju osuđeni da ljudska ruka više u njih ne poseže niti ih kultiviše. S druge strane, nastaje i sastanak u gradovima ne samo vrlina nego i svih mana. Niče je sjajno konstatovao da su sve bolesti zakazale sastanak u gradu. U odmeravanju vrlina i mana sa seobama na kraju vrline pobeđuju.

U dalekoj prošlosti čovečanstva, odnosno u njegovoj zori, seobe su najčešće proizilazile iz prostornih nedostataka i klimatskih nepovoljnosti. Tražeći bogatiji prostor i umereniju klimu ljudi su se kretali od prvih oblika svog zajedničkog života, hordi, preko plemenskih zajednica, do formiranja etničkih grupa. Istorija pre nove ere bila je u stalnom kretanju, odnosno traženju povoljnijih i boljih uslova za život. S tim kretanjima i pronalaskom boljih okolnosti nastali su i viši oblici ljudskog organizovanja, prve države, potom imperije pa i cele civilizacije. Novi vek karakterišu seobe čiji su uzroci bili religijski i politički. Da bi posle industrijske revolucije u 19. i 20. veku nastale pretežno ekonomske seobe, odnosno ekonomske emigracije. Svaki od ovih uzroka još živi i prožima savremeni svet. Naravno, danas su najčešće seobe podstaknute političkim i ekonomskim uzrocima i razlozima. I jedan i drugi razlog tragične su činjenice koje podstiču ljude da iz njih izađu i nađu neka bolja i povoljnija utočišta. Savremene seobe kreću putevima od nerazvijenih ka razvijenima, od bežanja od nasilja ka potrazi za mirom, odnosno sigurnošću i stabilnošću. Poslednje godine pokazale su, kada je svetom protutnjala velika

¹⁷ „Odbiti razgovor sa drugom kulturom, znači odbiti mogućnost da se nešto novo nauči, da se obogati vlastita kultura. Ko se poistovećuje samo sa vrednostima svoje kulture, taj je slep za sve druge kulture – on je čovek jedne kulture, osuđen da duhovno ne raste. Zato je razgovor osobina visoke kulture, koja je otvorena i stvaralačka.“ (Đuro Šušnjić, Dijalog i tolerancija, Čigoja štampa, Beograd, 2007, str. 51)

ekonomska kriza, da su se seobe obnovile i da na put kreću milionske mase. Nešto što je posebno omogućilo da seobe budu dinamičnije jeste globalizacija, odnosno procesi globalizacije na planeti. Globalizacija je tehničkim i tehnološkim sredstvima omogućila da seobe budu i ogromne i uspješnije. Ekonomske seobe pospešene su i potrebama razvijenih za novom radnom snagom koja će postojećoj dati dinamizam, ali i omogućiti da se na mnogo jeftiniji način stiče profit, odnosno velike zarade. I podela poslova podstiče ekonomske seobe. Za poslove nižeg reda, odnosno „prljave“ poslove, potrebno je uključiti spremne da ih obavljaju, a to su upravo ekonomski emigranti. Razvijeni preko njih još više se razvija, ali i vremenom i emigrante podstiče na razvoj. Onaj unutrašnji koji podiže nivo njihovih potreba, a samim tim i kvalitetnijeg uključivanja u civilizacijske tokove. Na taj način dobija se dvostruka korist: onima kojima je potrebna nova radna snaga, a radnoj snagi da se u razvijenoj zemlji i sami razvijaju u civilizacijskom smislu. Ono što ostaje sporno i bolno jesu mentalna stanja i jednih i drugih, odnosno njihovi obrasci kulture. Jer, svi su prepadnuti da će izgubiti nešto od svoje kulture i mentalnog stanja. Proces, međutim, pokazuje na duži rok da tu niko nije na gubitku već da su svi na dobitku. Mešanjem kultura i jedni i drugi obogaćuju svoje kulture. Naravno, to nije lak proces, spor je i potrebno je ne samo vreme jedne generacije nego i više generacija koje su se seobama susrele i dodirnule.¹⁸ Uporedo uvek idu i oni koji sve to doživljavaju pesimistički i mračno. Iz njihovih zatvorenosti i začaurenosti proizilaze problemi, nekad povremeno, a najčešće postaju opasni kad nastupi kriza. Severnoamerički konzervativci u strahu su od Hispanoamerikanaca koji polako osvajaju jug Sjedinjenih Američkih Država, a preko velikih gradova ulaze u unutrašnju utrobu. Osvajajući velike gradove, posebno megalopolise kojima su oni potrebni, ali koji ih polako pritiskaju i osvajaju. Nešto slično odvija se i u razvijenim zemljama Evrope. Evropa je u poslednje dve decenije pritisknuta sa dve velike emigracije: jedne iz istočnoevropskih i balkanskih država, posebno onih koje su pripadale sovjetskom bloku, i druge iz siromašnih azijskih zemalja i zemalja Bliskog istoka i severne Afrike koji dolaze zbog političkih problema izazvanih ratovima, ali i iz ekonomskih razloga.

Nesporo je da su seobe menjale stanja širom planete unoseći novu energiju, ali su i praćene velikim strahovima i podozrenjima. Za sada su seobe, mereno rezultatima, pomagale razvoj. Učestvujući u razvoju i doprinoseći da se razvoj širi i produbljuje i pored svih otpora na koje su nailazili. Dolazeći doživljavali su i jedni i drugi kulturne šokove, a živeći pokazivali su da su njihove kulture, odnosno obrasci kulture, otvoreni za mešanja, odnosno za suživot. Seobe su unosile pluralizam, a razarale monolitizam i zatvorenost. One su otvarale zatvorene svetove i u njih unosile novu svetlost i energiju pokrećući zatvorena društva ka razvoju i ulivala im novu nadu i veru u neposrednu budućnost.

Sa seobama nastaju i deobe.¹⁹ Seleći se mi se delimo, a deleći se, preko seoba, umnožavamo. Drugim rečima, seobe i deobe idu ruku pod ruku. U tom kretanju i deljenju radaju se darovi u obliku razvoja u svakom pogledu: mentalno, odnosno duševno i duhovno, i ekonomski i kulturno. Seobe i deobe oživljavaju posustala tela i lenje i umorne duhove. One kao prolećni povetarac bude kod ljudi inspiracije, podstiču maštovitost i kreativnost. Oni koji se kreću prostorno pokazuju sposobnost za razne druge vrste kretanja. Dok se krećemo dotad i živimo.

18 „Zato bi trebalo da bude prirodno da nekoga, ko živi blizu nas, mada dolazi izdaleka i ukorenjen je u drugoj kulturi, prihvatimo, da kao Drugi postane integralni deo celine kojoj pripadamo. Uz sve teškoće i – činilo bi se nerešive – dileme, koje će ovaj proces pratiti, jedno je sigurno: čovek ponovo staje pred šansom i istovremeno strahom da prevaziđe sebe. Govoreći o prihvatanju Drugoga, ovde mislimo o procesu viđenom u perspektivi dugog trajanja.“ (Kšištof Čičevski, *Etos pograničenja*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010, str. 256)

19 „Ostaje činjenica da prostor, vreme i duh imaju nešto zajedničko: podležu deljenju!“ (Đuro Šušnjić, „Povlačenje granica – bolan rez“, u: *Zbornik Granice*, ur. Božidar Jakšić, Forum za etničke odnose, Beograd, 1997, str. 374)

LITERATURA:

1. Bilefeld, Ulrich, *Stranci: prijatelji ili neprijatelji*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
2. Čiževski, Kšištof, *Etos pograničenja*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010.
3. Čupić, Čedomir, Joković, Milica, „Političar i politički identitet“, u: Zbornik *Politički identitet Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu*, uredila: prof. dr Vesna Knežević-Predić, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015.
4. Fukujama, Frensis, *Sudar kultura*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.
5. Grondona, Marijano, „Kulturna tipologija ekonomskog razvoja“ u: Zbornik *Kultura je važna*, priredili Lorens E. Harison i Samjuel P. Hantington, Plato, Beograd, 2004.
6. Dirkem, Emil, *Elementarni oblici religijskog života*, Prosveta, Beograd, 1982.
7. Gofman, Erving, *Stigma*, Mediteran, Novi Sad, 2009.
8. Hantington, Semjuel, *Sukob civilizacija*, CID, Romanov, Podgorica, Banja Luka, 2000.
9. Hegel, Georg Vilhelm Fridrih, *Filozofija istorije*, Fedon, Beograd, 2006.
10. Kolakovski, Lešek, „Pohvala nedoslednosti“ u: Lešek Kolakovski, *Filozofski eseji*, Nolit, Beograd, 1964.
11. Mojsi, Dominik, *Geopolitika emocija*, Clio, Beograd, 2012.
12. Šlink, Bernhard, *Na granici*, Plato books, Beograd, 2013.
13. Šušnjić, Đuro, *Dijalog i tolerancija*, Čigoja štampa, Beograd, 2007.
14. Šušnjić, Đuro, „Povlačenje granica – bolan rez“, u: Zbornik *Granice*, ur. Božidar Jakšić, Forum za etničke odnose, Beograd, 1997.
15. Todorov, Cvetan, *Strah od varvara*, Karpos, Loznica, 2010.
16. Veber, Maks, *Sabrani spisi o sociologiji religije*, Tom I, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1997.